

Krystyna Wójcik

STOSOWANIE PRZEPISÓW ODSYŁAJĄCYCH
DO ZASAD WSPÓŁZYCIA SPOŁECZNEGO

Przepisy odsyłające do zasad współzycia społecznego są jednym z rodzajów klauzul generalnych zawartych w prawie cywilnym. Konstrukcja klauzuli generalnej była poddawana różnorodnym analizom, które — jak się wydaje — nie do końca wyjaśniły cały szereg problemów z tą instytucją związanych. Jednym z istotnych zagadnień jest określenie roli i miejsca klauzul w procesie stosowania prawa z racji na ich szczególną doniosłość dla tego typu działań oraz formułowania decyzji stosowania prawa. Poniższe rozważania stanowią część ogólniejszych analiz na temat konstrukcji klauzuli generalnej. Prześledzenie funkcji jednego z typów tej instytucji — przepisów odsyłających do zasad współzycia społecznego — może stanowić punkt wyjścia dla poprawnego określenia konstrukcji teoretycznej klauzuli generalnej.

Aby nie wdawać się w szczegółowe analizy, co to jest klauzula generalna, przyjmuję, iż jest to przepis prawny zawierający szczególnego rodzaju zwrot nieokreślony, którego znaczenie ustalane jest poprzez odwołanie się do reguł lub ocen pozaprawnych¹. Jednocześnie swoje rozważania zawężyłam jeszcze w ten sposób, iż jako wyróżnik klauzuli generalnej przyjmuję ściśle formalne kryterium — analiza funkcjonowania klauzul generalnych w procesie stosowania prawa dotyczyć będzie jedynie tych przepisów, które w swojej treści zawierają odesłanie do zasad współzycia społecznego.

I

1. Przepisy odsyłające do zasad współzycia społecznego są bardzo obszerną grupą w kodeksie cywilnym. Dla zapewnienia pewnej prze-

¹ Na temat określenia klauzuli generalnej patrz: K. Wójcik, *Z problematyki klauzul generalnych prawa cywilnego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1981, 27.

rzystości oraz ułatwienia analizy i posługiwania się tymi przepisami były one, szczególnie przez przedstawicieli nauki prawa cywilnego, w różny sposób porządkowane. Najbardziej znaną systematyzacją jest ta, która za kryterium porządkujące przyjmuje funkcję, którą w ramach przepisów odwołujących się do zasad współżycia społecznego zasady te mają spełniać².

Natomiast, jeśli chodzi o rolę tych przepisów w wyznaczaniu treści określonych praw i obowiązków przyznanych przez prawodawcę określonym podmiotom prawa cywilnego, to można stwierdzić, iż zasady współżycia społecznego nie tylko ograniczają i zawężają w stosunku do ram formalnych, stworzonych przez prawo przedmiotowe, treść praw podmiotowych, lecz również niekiedy je rozszerzają poza ramy określone czynnościami prawnymi stron. Można stwierdzić ogólnie, że ilekroć powstał już konkretny stosunek prawny, jego treść będzie określana nie tylko formalnymi ramami, przewidzianymi dla tego rodzaju stosunku, ale również zasadami współżycia społecznego, które stwarzają zarówno prawa, jak i obowiązki. Taką rolę pełni odesłanie do zasad współżycia społecznego zawarte w art. 5 k.c. oraz w art. 56 k.c.

Klauzula zgodności z zasadami współżycia społecznego została wprowadzona do treści poszczególnych praw. W odniesieniu do zobowiązań generalnie wprowadza tę zasadę art. 354 k.c., natomiast gdy chodzi o prawa rzeczowe wzmianki o zasadach współżycia zawarte są w przepisach o treści prawa własności (art. 140 k.c.), użytkowania wieczystego (art. 233 k.c.), służebności gruntowych (art. 287 k.c.) i służebności osobistych (art. 298 k.c.). Zasady współżycia społecznego podniesione zostały również do rangi elementu (choć nie jedyne), na którym opiera się samoistne prawo podmiotowe (do odszkodowania)³. Poza tym zasady współżycia społecznego są czynnikiem powodującym miarkowanie odszkodowania (art. 440 k.c.); stanowią one również instrument kontroli czynności zmierzających nie tylko do wykonywania, ale i ukształtowania prawa (art. 58 § 2 k.c.).

2. Rozważania przedstawicieli nauki prawa cywilnego w zakresie klauzul generalnych zawierających odesłanie do zasad współżycia społecznego dotyczyły przede wszystkim analizy samej konstrukcji zasady, jej miejsca i roli w systemie prawa cywilnego bądź też związane były

² A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1972, s. 69.

³ Dotyczy to odpowiedzialności państwa za funkcjonariuszy (art. 419 k.c.) odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez osobę niepoczytalną (art. 423 k.c.), szkodę wyrządzoną przez zwierzę (art. 431 § 2 k.c.), oraz w roszczeniach osób bliskich dobrowolnie utrzymywanych w razie śmierci ich żywiciela (art. 446 § 2 zdanie drugie k.c.), wypłaty przez zakład ubezpieczeń odszkodowania mimo istniejących przesłanek zwalniających ten zakład od odpowiedzialności (art. 826 § 2 k.c., art. 827 k.c.).

z analizą poszczególnych instytucji prawa cywilnego, a w ich ramach przepisów odsyłających do zasad współżycia, jako tych, które w sposób szczególny wyznaczają prawa i obowiązki stron. Brak natomiast szerszych rozważań na temat funkcji tych przepisów w procesie stosowania prawa, a konkretnie — pewnego różnicowania się tej grupy klauzul generalnych w ramach ciągu czynności prowadzących do sformułowania decyzji stosowania prawa.

Na zróżnicowanie grupy przepisów będących klauzulami generalnymi wskazywali niejednokrotnie teoretycy prawa⁴. Takim podziałem, który będzie przydatnym dla prowadzonych rozważań, jest podział przepisów odsyłających⁵ zaproponowany przez J. Wróblewskiego⁶. W zależności od tego, w jaki sposób tekst interpretowanej normy odsyła do reguł i ocen moralnych, rozróżnia on „odesłanie ogólne” dotyczące wszystkich norm prawnych określonej grupy oraz „odesłanie szczegółowe” związane z konkretną normą prawną. Pierwszy przypadek następuje tam, gdzie norma prawna nakazuje rozumienie i stosowanie wszystkich lub określonej grupy norm prawnych zgodnie z powołanymi ocenami lub też uzupełnienie obowiązujących norm prawnych tymi ocenami, w razie gdyby na ich gruncie nie można było rozstrzygnąć konkretnego zagadnienia prawnego. Natomiast druga sytuacja zachodzi, gdy norma prawna odsyła do wspomnianych ocen dla określenia zawartego w niej wzoru zachowania się.

3. Przedstawiona klasyfikacja przepisów odsyłających do reguł i ocen moralnych, przeniesiona na grunt przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego, jest punktem wyjścia dla wskazania zróżnicowania funkcjonalnego tego typu klauzul generalnych w procesie stosowania prawa.

Spośród całej kategorii przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego w sposób wyraźny odróżnia się pewna grupa przepisów. Chodzi tu przede wszystkim o art. 5 k.c. dotyczący wykonywania swego prawa, art. 56 k.c., art. 58 § 2 k.c., art. 65 § 1 k.c. dotyczące czynności prawnych oraz tłumaczenia oświadczeń woli oraz art. 354 k.c. dotyczący

⁴ Z. Ziemiński, *Unormowania prawne a unormowania moralne w sferze prawa rodzinnego PRL*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1977, 2, s. 21—22 oraz tenże, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 471 i n. J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, s. 270—271; tenże, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1972, s. 137; tenże, *Oceny i normy moralne w wykładni prawa*, „Zeszyty Naukowe UE” 1961, S. I, 22, s. 8—9.

⁵ Na temat przepisów odsyłających patrz ogólnie: J. Wróblewski, *Przepisy odsyłające*, „Zeszyty Naukowe UE” 1964, S. I, z. 35.

⁶ Wróblewski, *Oceny i normy...*, s. 8—9.

wykonywania zobowiązań. Te wyżej wymienione przepisy zachowują się w sposób nieco odmienny w procesie stosowania prawa w odróżnieniu od pozostałych przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego, co jest podstawą zróżnicowania tej grupy i nie pozostaje bez wpływu na samą konstrukcję pojęcia klauzuli generalnej.

II

4. Dla przeprowadzenia rozważań na temat funkcjonowania grupy klauzul generalnych odsyłających do zasad współżycia społecznego w procesie stosowania prawa posługiwać się będę teoretycznym, decyzyjnym modelem stosowania prawa sformułowanym przez J. Wróblewskiego⁷, przy czym bliżej zajmę się tylko tymi elementami tego modelu, które są istotne dla zanalizowania postawionego zagadnienia.

Przez stosowanie prawa rozumiem aktywność organu państwa (sądu), stanowiącą działanie decyzyjne, polegającą na prawnie wiążącym wyznaczeniu konsekwencji prawnych na podstawie norm prawa obowiązującego, norm wystarczająco ogólnych i abstrakcyjnych, której efektem jest decyzja stosowania prawa — norma indywidualna (jednostkowo-konkretna)⁸.

Decyzja stosowania prawa musi być oparta na określonej podstawie prawnej — normie prawnej. Analiza materiału orzeczeń sądowych wskazuje, iż normy prawne, powoływane jako podstawa decyzji, ulegają w przeważającej liczbie przypadków w procesie stosowania prawa rozmaitym „transformacjom” (wykładni), co jest wymogiem ich dostosowania do potrzeb rozstrzygnięcia. Gdy chodzi o klauzule generalne — przepisy odsyłające do zasad współżycia społecznego, to zawsze podlegają one tym zabiegom, po to, aby jako normy prawne mogły stanowić podstawę wydanej decyzji sądowej.

Rozważania na temat stosowania prawa w ramach decyzyjnego modelu stosowania prawa są prowadzone tak, jakby rozstrzygnięcie polegało na zastosowaniu jednej normy prawnej o charakterze materialnym⁹. Ponieważ podstawa prawna decyzji obejmuje różne normy, stąd wyróżnia się „podstawę normatywną”¹⁰, chodzi o stosowaną normę prawa materialnego. Reguła, którą w uzasadnieniu decyzji stosowania prawa traktuje się jako przesłankę, z której inferencyjnie wynika decyzja,

⁷ J. Wróblewski, *Stosowanie prawa*, „Państwo i Prawo” 1967, 3 oraz tenże, *Sądowe stosowanie...*, s. 95 i n.

⁸ Na temat podziału norm patrz: J. Wróblewski, *Norma generalna i norma indywidualna*, „Zeszyty Naukowe UŁ” 1962, S. I, 23, s. 19 i n.

⁹ Wróblewski, *Sądowe stosowanie...*, s. 79.

¹⁰ *Ibidem*, s. 80.

została określona jako „reguła decyzji”¹¹. „Reguła decyzji” zawiera zawsze podstawę normatywną, lecz może ją interpretacyjnie precyzować oraz może się do niej nie ograniczać, zawierając elementy spoza tekstu powoływanego przepisu prawnego¹².

5. Jeśli chodzi o interesujące nas przypadki stosowania w procesie decyzyjnym przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego, to będą zachodziły dwie szczególne sytuacje. W pierwszej podstawie normatywną będzie stanowił jeden z wielu przepisów, który w swej treści zawiera odesłanie do zasad współżycia społecznego, wstępnie określony jako ten, który pozwala na sformułowanie normy prawnej zawierającej „odesłanie szczegółowe”. W tej sytuacji regułą decyzji, z której będzie wynikała ostateczna decyzja procesu stosowania prawa, będzie norma prawna zinterpretowana dla potrzeb rozstrzyganego przypadku, uzupełniona o pozaprawne reguły i oceny społeczne, do których odsyła (zasady współżycia społecznego)¹³.

W drugim interesującym nas przypadku sytuacja jest nieco bardziej skomplikowana. Otóż podstawą normatywną jest tutaj „zwykła” norma prawna, tzn. taka, która w swej treści nie zawiera odesłania do reguł i ocen pozaprawnych. Decydent, aby dojść do sformułowania reguły decyzji, przeprowadza analizę treści stosowanej normy prawnej. W związku z tym można wyróżnić następujące sytuacje:

6. Regułę decyzji mogłaby stanowić „zwykła” norma prawna ujęta w bezpośrednim rozumieniu¹⁴. Jednakże w tym momencie mogą wejść w grę „intuicje moralne” sędziego, a konkretnie — ujemna ocena zasadnicza normy przy jej bezpośrednim rozumieniu tzn. stwierdzenie przez interpretatora, że zastosowanie normy w jej bezpośrednim rozumieniu prowadziłoby do decyzji niesłusznej, niesprawiedliwej, niemoralnej¹⁵. Elementem obligującym interpretatora do zastanowienia się nad regułami i ocenami moralnymi, które w tym przypadku będą wpływać na ostateczne sformułowanie reguły decyzji, są zawarte w prawie cywilnym normy, które określiliśmy jako normy o charakterze „odesłań ogólnych”. Zatem, w zależności od zagadnień których dotyczy rozstrzygany przypadek oraz od określonych konstrukcji cywilistycznych

¹¹ *Ibidem*, s. 81.

¹² *Ibidem*, s. 81—89.

¹³ *Ibidem*, s. 114—118.

¹⁴ *Ibidem*, s. 82.

¹⁵ A. Wolter, *Rola zasad współżycia społecznego w nowych kodeksach*, „Nowe Prawo” 1964, 11, s. 1031—1042, oraz uchwała SN w składzie 7 sędziów z 21 VI 1948 OSN p. 61/48 — tak samo jak nie domniemywa się złej wiary..., nie można domniemywać się w wykonywaniu prawa istnienia sprzeczności z przepisem art. 3 p.o.p.c.

stosowanej „zwykłej” normy prawa cywilnego, kiedy będziemy mieli do czynienia z wykonywaniem swego prawa. Konieczność uwzględnienia norm i ocen moralnych nakłada norma art. 5 k.c.; gdy chodzi o analizę skutków oraz ważności czynności prawnych oraz tłumaczenie oświadczeń woli normy art. 56 k.c., art. 58 § 2 k.c., art. 65 § 1 k.c.; a kiedy o sposób wykonywania zobowiązań przez dłużnika i wierzyciela norma art. 354 k.c.

Oprócz przedstawionej sytuacji może zająć przypadek gdy „zwykła” norma stanowiąca podstawę normatywną będzie najpierw musiała być poddana wykładni dla potrzeb rozstrzyganego przypadku. A zatem, bezpośrednie rozumienie normy nie pozwala na sformułowanie reguły decyzji, gdyż np.: wystąpi nieostrość zakresu lub niejasność treści nazw występujących w danej normie; przy bezpośrednim rozumieniu normy zachodzi sprzeczność lub niezgodność z jakąś inną normą zawartą w systemie; norma zastosowana w jej bezpośrednim rozumieniu byłaby według interpretatora niecelowa ze względu na cele przyjęte jako cele danej normy lub cele stosowania prawa¹⁶. W tej sytuacji podmiot stosujący prawo jest zmuszony usunąć powstałe wątpliwości poprzez ustalenie znaczenia normy na podstawie dyrektyw interpretacyjnych językowych, systemowych, oraz funkcjonalnych (o charakterze celowościowym)¹⁷. Dochodzi w wyniku przeprowadzenia procesu wykładni do takiego sformułowania normy „zwykłej”, gdzie nie wskazane wątpliwości nie zachodzą, lecz co do której interpretator formułuje ujemną ocenę zasadniczą. Dopiero poprzez odwołanie się do zasad współżycia społecznego, do czego obligują go odpowiednie normy prawa cywilnego, dochodzi do sformułowania reguły decyzji.

Należy zauważyć, iż w pewnych przypadkach interpretowana „zwykła” norma może zawierać w swej treści pewne sformułowania o charakterze oceniającym¹⁸. Wówczas dla ich rozumienia niezbędne jest przeprowadzenie określonego wartościowania, które częstokroć polega na dokonaniu oceny z punktu widzenia pozaprawnych ocen i reguł. Wykładnia tego typu terminów ze względu na normy moralne nie przeszkadza — jak się wydaje — by w pewnych przypadkach tak zinterpretowana norma prawna wzbudzała w podmiocie dokonującym wykładni ujemną ocenę zasadniczą; wówczas ustala się znaczenie uwzględniając zasady współżycia społecznego.

¹⁶ Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni...*, s. 129. K. Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 233.

¹⁷ Wróblewski, *Sądowe stosowanie...*, s. 123—139.

¹⁸ *Ibidem*, s. 97 oraz J. Wróblewski, *Niskie pobudki a silne wzruszenie — z zagadnień rozumienia tekstów prawnych*, „Zeszyty Naukowe UŁ” 1966, S. I, 47.

Jeszcze jednym możliwym przypadkiem jest ten, kiedy interpretator ocenia „zwykłą” normę jako niesłuszną, niesprawiedliwą, niemoralną. A zatem od razu stwierdza konieczność zinterpretowania stosowanej normy prawa cywilnego tak, by jej znaczenie zostało ustalone w sposób uwzględniający odpowiednie normy i oceny moralne.

Można byłoby przyjąć, że w powyższych sytuacjach czynnikiem zmuszającym interpretatora do uwzględniania ocen moralnych są normatywne teorie wykładni, a dokładniej, funkcjonalne dyrektywy wykładni sformułowane i przyjęte w ramach danej normatywnej teorii wykładni¹⁹ oraz zaakceptowane przez przeprowadzającego interpretację. Jednakże — jak się wydaje — znacznie silniej oddziałują na interpretatora istniejące w systemie prawa cywilnego normy o charakterze „odesłania ogólnego”, które nakazują mu rozważenie znaczenia interpretowanej normy w kontekście określonych ocen i reguł moralnych (zasad współżycia społecznego), co wynika z ich normatywnie wiążącego charakteru.

7. Dalszym krokiem podmiotu stosującego prawo jest przeprowadzenie interpretacji „zwykłej” normy prawnej z uwzględnieniem „wprowadzonego” odesłania do zasad współżycia społecznego. Przede wszystkim będzie chodziło o ustalenie dla potrzeb rozstrzyganego przypadku rozumienia terminu „zasady współżycia społecznego”. Dla decydenta jest nie tyle istotnym określenie zakresu i treści nazwy „zasady współżycia społecznego” — gdyż obecnie powszechnie przyjętym jest pogląd, że zasady współżycia to część zasad moralności socjalistycznej obowiązujących w społeczeństwie zorganizowanym w państwo ludowe związanych ze współżyciem ludzkim²⁰ — lecz ustalenie, o jaką zasadę (regulę lub ocenę moralną) w konkretnym rozstrzyganym przypadku będzie chodziło — zatem znalezienie określonych, sprecyzowanych desygnatów nazwy „zasady współżycia społecznego”.

Sędzia jako podmiot stosujący prawo, który w swym orzeczeniu ma uwzględnić odesłanie do zasad współżycia społecznego, jest zdany głównie na własne intuicje moralne, gdyż nie dysponuje obiektywnymi wynikami badań w dziedzinie poglądów społeczeństwa na temat zasad współżycia ani też ogólnymi założeniami doktryny marksistowskiej, z których mógłby jednoznacznie wywnioskować zasady tak szczegó-

¹⁹ Na temat normatywnych teorii wykładni patrz: J. Wróblewski, *Opisowe i normatywne teorie wykładni*, „Państwo i Prawo” 1958, 7; tenże, *Zagadnienia teorii wykładni...*, s. 159—176.

²⁰ Wróblewski, *Sądowe stosowanie...*, s. 96. Z. Ziemiński *Problemy etyczne prawnictwa*, Wrocław 1972, s. 169, oraz tenże, *Problemy podstawowe...*, s. 266.

lowe, jakie potrzebne są przy „słusznosciowym” rozstrzygnięciu skomplikowanych problemów prawnych. Przy czym będzie tu chodziło nie tyle o intuicje moralne poszczególnego decydenta, co o poglądy standardowe ludzi zajmujących określone stanowiska, gdyż wszelkie „odstępstwa” od poglądów zaaprobowanych przez organy hierarchicznie wyższe zostaną najprawdopodobniej skorygowane w toku kontroli instancyjnej. Zatem, ustalając znaczenie interpretowanej normy prawnej, sędzia będzie musiał się posłużyć wnioskami płynącymi z własnych odczuć moralnych albo też będzie próbował odtworzyć normy moralne, które sam ustawodawca zalicza do moralności ogólnej (poglądy deklarowane i przejawiane w orzecznictwie). Jest to prawie zawsze konstruowanie moralności, co do której prawodawca chciałby, aby była przestrzegana przez społeczeństwo ze względu na pewne ideały społeczno-polityczne²¹.

Dopiero w tym momencie dochodzimy do pełnego sformułowania reguły decyzji, z której inferencyjnie może być wyprowadzona decyzja stosowania prawa — norma jednostkowo-konkretna, reguły decyzji, którą stanowi określona „zwykła” norma prawa cywilnego, zinterpretowana dla potrzeb określonego przypadku, której treść została uzupełniona przez określone normy i oceny moralne (zasady współżycia społecznego) w sposób wyznaczony przez normy określone mianem „odesłań ogólnych”.

W tym miejscu można byłoby powtórzyć zarzut, o czym już wielokrotnie pisano²², iż w wielu przypadkach w orzeczeniach sądowych mówi się o naruszeniu zasad współżycia społecznego bez wskazania konkretnej zasady postępowania zaliczonej do zasad współżycia, która w danym przypadku miałaby być naruszona oraz nie wskazuje się na czym to naruszenie polega, co stanowi swoisty „unik” ze strony podmiotów stosujących prawo, jak też może być przyczyną określonych nieprawidłowości w procesie decyzyjnym.

8. W przedstawionych rozważaniach omówiłam pierwszą z dwóch możliwych sytuacji stosowania przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego. W drugim przypadku — jak już pisałam — chodzi o zastosowanie normy prawnej, która już w swej treści zawiera odesłanie do zasad współżycia społecznego, „odesłanie szczegółowe”, i aby

²¹ Ziemiński, *Problemy etyczne...*, s. 132—137; tenże, *Problemy podstawowe...*, s. 472—475; J. Wróblewski, *Stosunki między systemami norm*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1971, 6; M. Zirk-Sadowski, *Postulat etyki bezkodeksowej a stosunek prawa do moralności*, „Zeszyty Naukowe UŁ” 1979, S. I, 25, s. 22.

²² Ziemiński, *Problemy etyczne...*, s. 170. Patrz również tenże, *Głos do wyroku SN z 28 XI 1967 r.*, I PR 415/67 CSPIKA 2. 10/1968 oraz J. Wróblewski, *Słuszność w systemie prawa polskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1970, 1, s. 111.

sformułować zawarty w niej wzór powinno zachowania się, musimy uwzględnić wspomniane reguły. Organ stosujący prawo dokonuje wykładni tej normy m. in. poprzez ustalenie znaczenia na gruncie tej normy terminu „zasady współżycia”. Podstawą jest również wskazanie określonej zasady wiążącej się w swej treści z rozstrzyganym przypadkiem. Dochodzimy do sformułowania reguły decyzji przy uwzględnieniu wskazanych pozaprawnych ocen i reguł, jednak w tej sytuacji wynika to z charakteru sformułowań stosowanej normy prawa cywilnego.

9. Kolejnym krokiem decydenta w ramach procesu stosowania prawa jest ustalenie faktów sprawy ze względu na charakter stosowanej normy prawnej. Szczególnie istotnym przy stosowaniu klauzul generalnych (przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego) w odniesieniu do okoliczności sprawy jest wyjaśnienie nie tylko subiektywnych motywów stron, lecz również „obiektywna” analiza tych motywów na gruncie uznanej moralności²³. Udowodnione fakty sprawy są przedmiotem oceny dokonywanej przez organ stosujący prawo ze względu na zinterpretowaną normę prawa cywilnego, uwzględniającą w swej treści określone pozaprawne oceny i normy. Chodzi tutaj o sformułowanie określonych zwrotów stosunkowych co do zgodności lub jej braku między udowodnionym faktem sprawy a normą prawną będącą podstawą decyzji²⁴.

10. Ostatecznym rezultatem procesu sądowego stosowania prawa jest wydanie decyzji sądowej — normy jednostkowo-konkretniej zawierającej wiążące dla adresata decyzji sformułowanie praw i obowiązków. Ostatnim zaś krokiem w ramach procesu stosowania prawa poprzedzającym ostateczne sformułowanie decyzji jest określenie konsekwencji prawnych faktu uznanego za udowodniony na podstawie stosowanej normy prawnej²⁵. Rola organu stosującego prawo jest w tym miejscu uzależniona od sposobu wyznaczania konsekwencji przez normę. Normy prawa cywilnego na ogół dość jednoznacznie określają konsekwencje faktów przez nie wyznaczonych, np. uznanie czyjegoś zachowania jako zasługującego lub nie na ochronę prawną, orzeczenie o ważności lub nieważności określonej czynności prawnej, ustalenie czyjejs odpowiedzialności na gruncie prawa cywilnego za popełniony czyn i wyznaczenie określonego obowiązku odszkodowawczego; stąd też rola decydenta jest

²³ Patrz teza reprezentowana przez SN przyjęta przez doktrynę prawa cywilnego: stosowanie przepisu o nadużyciu prawa podmiotowego może być oparte na wszechstronnym uwzględnieniu całokształtu okoliczności konkretnego wypadku..., Orzeczenie SN z 28 XI 1968 r., OSPiKA, p. 210/68; Wolter, *Prawo cywilne...*, s. 134.

²⁴ Wróblewski, *Sądowe stosowanie...*, s. 262—270.

²⁵ *Ibidem*, s. 213 i n.

w tym miejscu dosyć prosta. Można wspomnieć, iż w zakresie odpowiedzialności odszkodowawczej, gdy chodzi o ustalenie wysokości kwoty odszkodowania, w grę mogą wejść również zasady współżycia społecznego jako czynnik wyznaczający wysokość (miarkowanie) tej kwoty (art. 440 k.c.). Są one pewnymi regułami wiążącymi podmiot wydający decyzję stosowania prawa w zakresie określania kryteriów, jakimi ma się on posługiwać przy ustalaniu konsekwencji²⁶.

III

11. Jak wynika z przedstawionych rozważań, normy mające charakter „odesłań ogólnych” odgrywają znaczącą rolę w procesie stosowania norm prawa cywilnego. Konstrukcja oraz sformułowanie w ten sposób treści tych norm jest wynikiem przyjęcia przez prawodawcę określonych założeń co do sposobu odzwierciedlenia w systemie prawa obowiązującego określonych wartości moralnych.

12. Proces racjonalnego tworzenia prawa jest uwarunkowany szeroko rozumianym poznaniem rzeczywistości. Wyróżnia się trzy zakresy „poznania” w szerokim rozumieniu tego terminu: „poznanie faktywne”, „poznanie instrumentalne” oraz „poznanie aksjologiczne”²⁷. Dla prowadzonych rozważań podstawowe znaczenie posiada problematyka aksjologicznego uwarunkowania prawotwórstwa, która jest związana częściowo z poznaniem poglądów na wartości uznanych przez prawodawcę za miarodajne, częściowo zaś opiera się na niezrelatywizowanych instrumentalnie ocenach związanych z wyborem celów i nieinstrumentalną oceną środków oraz z oceniającym kształtowaniem postaw adresatów przepisów prawnych²⁸.

Treść tych ocen w skali historycznej jest wyznaczona przez typ systemu prawa oraz etap rozwoju danego społeczeństwa globalnego. Na niższym szczeblu abstrakcji, gdy chodzi o konkretne zjawiska prawotwórstwa, oceny te są formułowane przez grupy, które przesądzają o treści prawa i wartościowaniach, jakie ono realizuje. Racjonalny prawodawca liczy się z wolą i interesami klasowymi występującymi w społeczeństwie zarówno z tymi, które wyrażają oceny, z jakimi się identyfikuje, jak z tymi, którym stara się przeciwdziałać poprzez realizację wychowawczej funkcji tworzonego przez siebie prawa.

²⁶ *Ibidem*, s. 217 i n. oraz tenże, *Oceny i normy...*, s. 7.

²⁷ J. Wróblewski, *Epistemologiczne i aksjologiczne uwarunkowanie tworzenia prawa*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1979, 22, s. 10—11.

²⁸ *Ibidem*, s. 14—15.

13. Zakładane przez prawodawcę wartości podstawowe są wyrażone niejednokrotnie *explicite* w tekstach prawnych. Obejmują one najczęściej wolność, równość, sprawiedliwość, czasami określone wartości o charakterze moralnym. Z drugiej strony prawo obowiązujące wyraża w swych normach pewne zespoły wartości, które stanowią aksjologiczne uzasadnienie ustanawianych norm prawnych. Wartości moralne odzwierciedlone dodatnio w prawie stanowią tzw. wewnętrzne wartości prawa²⁹. Według J. Wróblewskiego wewnętrzne wartości tkwią w prawie obowiązującym w tym sensie, że dają się wyprowadzić na podstawie analizy tekstów tego prawa. Termin „wyprowadzenie” autor przyjmuje w szerokim znaczeniu, obejmując nim wszelkie uznane sposoby przyporządkowania odpowiednich wartości tekstom prawa obowiązującego. Wartościami wewnętrznymi są również wartości rekonstruowalne w drodze analizy doktryny prawniczej. Wartości moralne, które stanowią wewnętrzne wartości prawa, są zazwyczaj formułowane w sposób wyraźny w aktualnie dominującej doktrynie etycznej, która z kolei stanowi składnik panującej w danym czasie ideologii. Przyjmuje się, iż prawo odzwierciedla te wartości, które zostały wcześniej sformułowane oraz zaaprobowane w szerokich sferach społecznych³⁰. A zatem będą to wartości określone przez dominującą doktrynę etyczną oraz takie, które funkcjonują w świadomości grup i klas społecznych, znajdujące wyraz w rzeczywistym zachowaniu się ludzi. Działalność prawotwórcza, polegająca na dokonywaniu szczególnego rodzaju aktów performatywnych, nie jest działalnością wartościotwórczą w znaczeniu wartościowania pierwotnego³¹. Prawodawca nie ustanawia niezrelatywizowanych wartości norm moralnych. Przeprowadza on w procesie tworzenia prawa wartościowanie wtórne oparte na wyżej wskazanych wartościach moralnych³². Rezultatem tych wtórnych wartościowań jest selektywne odzwierciedlenie w normach prawnych wartości moralnych uprzednio zwerbalizowanych i społecznie zobiektywizowanych. Zaś z drugiej strony długotrwałe funkcjonowanie porządku prawnego jako systemu kontroli społecznej przyczynia się do tworzenia nowych i modyfikacji dotychczas istniejących wartości. Prawo działając tworzy określone wartości ściśle związane z porządkiem prawnym i cechami regulacji prawnej.

²⁹ J. Wróblewski, *Wartości a decyzja sądowa*, Wrocław 1973, s. 48.

³⁰ W. Lang, *Prawo jako odzwierciedlenie wartości moralnych*, [w:] *Prawotwórstwo socjalistyczne*, red. A. Łopatka, A. Bałaban, Warszawa 1970, s. 68—71.

³¹ Lang, *op. cit.*, s. 69. Opalek, Wróblewski, *op. cit.*, s. 46—53.

³² Elementy wartościowania pierwotnego znajdują miejsce w procesach stosowania prawa oraz wykładni operatywnej i doktrynalnej w postaci wartościujących założeń normatywnych teorii wykładni. Patrz Wróblewski, *Sądowe stosowanie...*, rozdz. 5 i 7.

14. Prawodawca tworząc normy wchodzące w skład systemu prawa, tworzy równocześnie takie przepisy prawne, które w swej treści zawierają odesłanie do zasad moralności. Są to przede wszystkim klauzule generalne, a w przypadku prowadzonych rozważań, przepisy odsyłające do zasad współżycia społecznego. Można stwierdzić, że przepisy te nie odzwierciedlają wartości moralnych, gdyż opierając się na ich treści nie można zrekonstruować treści norm moralnych, do których się odwołują. Wynika to z blankietowego charakteru tych przepisów odsyłających pozasystemowo³³, gdyż reguły do których odsyłają są jedynie określone w sposób ogólny — zasady współżycia społecznego, bez konkretyzacji tychże reguł moralnych. Dopiero, przede wszystkim, w procesie stosowania prawa dochodzi do ścisłego określenia tych zasad współżycia. Przepisy tego rodzaju stanowią istotny normatywny czynnik stymulujący i dynamizujący odzwierciedlanie wartości moralnych w procesie stosowania prawa, a także w doktrynie prawniczej. Przepisy te, odsyłając do zasad współżycia społecznego, nakazują uwzględnianie reguł i ocen moralnych w toku przestrzegania prawa oraz w procesie wydawania decyzji stosowania prawa, a zatem nakazują organom stosującym prawo adekwatne odzwierciedlenie w procesie stosowania prawa aktualnych wartości moralnych uznawanych za zasady współżycia.

W tym miejscu można wyjaśnić decyzję prawodawcy, który wprowadził do systemu prawa zasady współżycia społecznego w dwóch typach rozwiązań normatywnych: norm, które mają charakter „odesłań ogólnych” oraz będących „odesłaniami szczegółowymi”. Gdyby poprzestął na odesłaniu do wartości moralnych w przypadku określenia zawartego w normie wzoru zachowania, to system prawa obowiązującego odzwierciedlałby wartości dominującej moralności tylko w ograniczonym zakresie, w ramach konstrukcji poszczególnych instytucji prawa cywilnego (konkretnych normach prawnych zawierających danego typu odesłanie pozaprawne). Sytuacja byłaby podobna do przypadku przepisów prawnych, w których występują terminy wartościujące o charakterze abstrakcyjnym, np. względy słuszności, sprawiedliwości, ważne powody — nie odzwierciedlają one bezpośrednio określonych wartości, lecz stanowią zinstytucjonalizowane narzędzie słowne służące do odzwierciedlania różnych wartości moralnych w procesie doktrynalnej i operatywnej wykładni prawa, gdzie w celu ustalenia znaczenia danej normy prawnej (sformułowania wzoru zachowania się — reguły decyzji dla potrzeb stosowania prawa) do interpretowanej normy zawierającej zwrot tego typu wprowadza się określone oceny moralne.

³³ Wróblewski, *Przepisy odsyłające...*, s. 5.

Ze względu na specyfikę prawa cywilnego, które tylko w niewielkim zakresie pełni funkcję „rozdzielczą”, określając bezpośrednio, do kogo określone dobra należą³⁴, prawodawca uznał, iż winien stworzyć taką konstrukcję określonej grupy przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego, by stanowiły one element wprowadzający i odzwierciedlający wartości moralne na wszystkie (lub większość) normy prawa cywilnego. Stąd też te normy o charakterze „odesłań ogólnych” są czynnikiem harmonizującym inne normy prawa cywilnego; stąd też w procesie przestrzegania prawa, a przede wszystkim stosowania prawa dużej grupy norm prawa cywilnego, znajdują adekwatne odbicie normy i oceny moralne wyrażone we wskazanej grupie norm (art. 5 k.c., art. 56 k.c., art. 58 § 2 k.c., art. 65 § 1 k.c., art. 354 k.c.) jako zasady współżycia społecznego. A zatem zakres zobiektywizowanych wartości moralnych znajdujących odbicie w porządku prawnym jest szerszy od zakresu wartości odzwierciedlanych w normach prawnych stanowiących w procesie prawodawczym.

W tym też momencie uwidaczniają się te właściwości klauzul generalnych — o których wielokrotnie pisali przede wszystkim przedstawiciele nauki prawa cywilnego — że klauzule generalne umożliwiają stosowanie norm prawnych, „które z natury rzeczy muszą operować pewnymi schematami do realnych zjawisk społecznych”³⁵ zapobiegając jednocześnie „zbyt szybkiemu procesowi starzenia się norm prawnych, które mogą być bez formalnej zmiany nadal stosowane, mimo że dokonały się przemiany tych stosunków i ich ocen”³⁶. Zaletą klauzul generalnych jest możliwość uelastycznienia prawa i nadania mu charakteru dynamicznego pozwalającego na rozwój bez każdorazowej interwencji organów ustawodawczych. Umożliwiają one lepsze nasycenie prawa treścią społeczno-polityczną odpowiadającą potrzebom współczesnym³⁷.

15. Do przedstawionych zagadnień odzwierciedlania wartości moralnych w normach prawa obowiązującego można zgłosić pewne uwagi z punktu widzenia rzeczywistego przebiegu procesu stosowania przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego. Jak już pisałam, przyjmuje się, iż prawo odzwierciedla wartości uprzednio artykułowane i społecznie zobiektywizowane, a zatem sformułowane w dominującej doktrynie etycznej oraz funkcjonujące w świadomości grup i klas społecznych, a znajdujące wyraz w rzeczywistym zachowaniu się ludzi. Do

³⁴ L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa*, Warszawa 1959, s. 260 i n.

³⁵ Wolter, *Prawo cywilne...*, s. 71.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, t. 1, *Część ogólna*, Wrocław 1974, s. 115. A. Stelmachowski, *Klauzule generalne w kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1965, 1, s. 5.

takich też wartości moralnych aktualnie przyjmowanych odsyłają klauzule generalne — przepisy odwołujące się do zasad współżycia społecznego. Jednakże — jak już wspominałam — w momencie stosowania tego typu norm, pojawia się pytanie, na czyich ocenach moralnych mają się opierać określone decyzje, co jest następstwem braku podstaw co do rozstrzygnięcia sporów prawnych o kryteria uznawania jakiejś oceny czy normy za taką ocenę lub normę moralną, która byłaby doniosłą dla ustalenia znaczenia normy prawnej zawierającej odesłanie do tych wartości moralnych. Stąd też są to najczęściej normy i oceny moralne podmiotów podejmujących decyzję stosowania prawa (sędziów), a przede wszystkim te wartości moralne, które sędziowie przypisują ustawodawcy w konstrukcji prawodawcy doskonałego³⁸.

Jednocześnie przy przyjęciu ideologii praworządnej decyzji sądowej, gdzie postulatem praworządności decyzji jest niezawisłość sędziowska i podporządkowanie sędziego tylko ustawie³⁹, sędzia nie może abstrahować od norm i ocen moralnych, które wiążą się z podejmowaniem wyborów decyzyjnych. Model osobowości sędziego wymaga od niego najwyższych standardów etycznych, co wyłącza dowolność ocen, i na gruncie ideologii praworządnej decyzji sądowej wymaga takiego wartościowania, które w możliwie wysokim stopniu odpowiada ocenom wyrażonym w stosowanych normach prawnych oraz kulturze prawniczej. A zatem, sędzia jest odpowiedzialny za oceny, które dokonuje, gdyż poprzez wydanie trafnych decyzji stosowania prawa realizuje zasadniczy cel, sformułowany w ideologii praworządnej decyzji sądowej — przestrzeganie prawa⁴⁰.

IV

Zagadnieniem, które wymaga wyjaśnienia, jest określenie roli analizowanej grupy klauzul generalnych — przepisów odsyłających do zasad współżycia społecznego, w których odesłania te mają charakter „odesłań ogólnych” wewnątrz procesu stosowania prawa — ich roli w wykładni „zwykłych” norm prawnych.

16. Jak pisałam punktem wyjścia jest ujemna ocena zasadnicza stosowanej „zwykłej” normy prawa cywilnego. Podmiot stosujący prawo uznaje, iż norma ta jest z pewnych względów niesłuszna czy niesprawiedliwa, a zatem stwierdza konieczność skorygowania jej znaczenia

³⁸ L. Nowak, *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawoznawstwa*, Warszawa 1973, s. 53 i n.

³⁹ Wróblewski, *Sądowe stosowanie...*, s. 371—382.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 390—393.

tak, by nie było podstaw do formułowania tego typu wątpliwości. Podstawą jest odwołanie się do jednego z elementów kontekstu społeczno-politycznego (wykładnia funkcjonalna) — reguł i ocen społecznych działających w społeczeństwie, w którym interpretuje się prawo⁴¹. Najważniejszymi z tych ocen i reguł społecznych będą oceny i reguły moralne, które występują nie tylko w postaci zasad moralności, ale również skrywają się pod mianem „zasad słuszności”, „zasad sprawiedliwości”, „zasad współżycia społecznego” itp. Tekst interpretowanej normy nie zawiera odesłania do wskazanych wartości moralnych, co nie wyklucza wpływu tego typu ocen na podmiot dokonujący interpretacji⁴². Wiedząc, że oceny moralne wpływają na prawodawcę również tam, gdzie interpretowany tekst prawny do nich nie odsyła, zakłada się, że interpretujący taką normę prawną powinien uwzględnić te właśnie oceny. Stosujący prawo na gruncie przyjętych przez siebie dyrektyw interpretacyjnych może te oceny i normy moralne zastosować w wykładni prawa. Wśród dyrektyw interpretacyjnych wiele normatywnych teorii wykładni podaje dyrektywy nakazujące uwzględnić grupę czynników, które określamy mianem reguł i ocen moralnych. Natomiast założenia formułowania tych dyrektyw interpretacyjnych będą różne w podstawowych grupach normatywnych teorii wykładni⁴³, mianowicie: bądź interpretator winien uwzględnić te oceny starając się odtworzyć „wolę” normodawcy (statyczne teorie wykładni), lub uwzględnić oceny moralne uznane za wiążące w zakresie wykładni, niezależnie od tego, czy właśnie pod ich wpływem prawodawca formułował interpretowaną normę prawną (dynamiczne teorie wykładni).

17. Jednakże w wielu przypadkach na gruncie prawa cywilnego wpływ norm i ocen moralnych na ustalanie znaczenia stosowanej normy prawnej jest wynikiem uwzględnienia przez podmiot przeprowadzający interpretację zawartych w prawie cywilnym norm mających charakter „odesłań ogólnych” do wskazanych wartości moralnych. Z racji na określoną konstrukcję stosowanej „zwykłej” normy prawa cywilnego, interpretator ma powinność (wynikającą z obowiązującego prawa) uwzględnić te oceny moralne na podstawie określonej normy np. przy zagadnieniach wykonywania prawa podmiotowego określonego w normie art. 5 k.c. Norma ta wyznacza rozumienie „zwykłej” nor-

⁴¹ Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni...*, s. 389; tenże, *Sądowe stosowanie...*, s. 136 i n.

⁴² Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni...*, s. 391; tenże, *Oceny i normy...*, s. 10 i n.

⁴³ Wróblewski, *Opisowe i normatywne teorie...*, s. 55—56; tenże, *Zagadnienia teorii wykładni...*, s. 159—176.

my, wskazując czynniki wpływające na interpretacyjne ustalenie jej treści. Ta jej rola, jako kierunkowej w zakresie wykładni „zwykłych” norm prawa cywilnego, stanowi podstawę do stwierdzenia, iż normy tego rodzaju w zakresie interpretacji pełnią funkcję dyrektyw interpretacyjnych. Można by było treść tego typu norm „odsyłających ogólnie” do wartości moralnych przeformułować w ten sposób, by dojść do sformułowania określonych dyrektyw interpretacyjnych, np.:

W razie wątpliwości co do znaczenia normy, której treść dotyczy wykonywania prawa podmiotowego, należy znaczenie to ustalić w ten sposób, by uwzględniało ono społeczno-gospodarcze przeznaczenie tego prawa oraz zasady współżycia społecznego.

Oczywiście byłaby to dyrektywa interpretacyjna mająca zastosowanie wyłącznie na terenie prawa cywilnego, i to w zakresie ustalania rozumienia norm reprezentujących określoną konstrukcję czy instytucję cywilnoprawną. Wyjątkami od zastosowania tych dyrektyw interpretacyjnych będą te sytuacje, gdzie mamy do czynienia ze sferą unormowań prawa cywilnego zwaną *ius strictum*. Ma to miejsce w tych przypadkach, gdzie prawodawca nie daje „oręża” do ręki uprawnionemu, lecz sam rozstrzyga o prawach stron, np. w zakresie prawa spadkowego, w przepisach o dziedziczeniu ustawowym⁴⁴.

13. Jak się wydaje, omawiana funkcja norm „odsyłających ogólnie” do zasad współżycia społecznego jako określonego rodzaju dyrektyw interpretacyjnych była podstawą wielu wątpliwości pojawiających się w doktrynie prawa cywilnego, a związanych z ich stosowaniem, a przede wszystkim ze stosowaniem art. 5 k.c. Znane są problemy, które występowały zarówno w nauce prawa cywilnego, jak i w orzecznictwie w momencie tworzenia kolejnych kodyfikacji prawa cywilnego związanych z konstrukcją wykonywania swego prawa podmiotowego (por. art. 5 p.o.p.c. z 1946 r., art. 3 p.o.p.c. z 1950 r., art. 5 k.c. z 1964 r.). Dotyczyły one przede wszystkim takich zagadnień, jak⁴⁵: że nie wolno się powoływać na zasady współżycia społecznego, gdy dany stan faktyczny jest wyczerpująco uregulowany w konkretnym przepisie prawnym; że nie można pośrednio, przez odwoływanie się do społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa czy do zasad współżycia społecznego, podważać mocy obowiązującej przepisów prawnych; nie jest dopuszczalne powoływanie się na sprzeczność z zasadami współżycia spo-

⁴⁴ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959, s. 166 i n.

⁴⁵ Wolter, *Prawo cywilne...*, s. 132–134. S. Grzybowski, *Struktura i treść przepisów prawa cywilnego odsyłających do zasad współżycia społecznego*, „Studia Cywilistyczne” 1965, 6, s. 64–78; Stelmachowski, *op. cit.*, s. 14–17 oraz podane tam orzecznictwo i glosy.

lęcznego wtedy, gdy nadrzędny interes społeczny wymaga ścisłej i bez żadnych ograniczeń realizacji przepisów ustawy (np. w sprawach o prawa stanu); oraz pojawiający się problem o podstawowym znaczeniu dla stosowania art. 5 k.c. — czy przepis o nadużyciu prawa podmiotowego może być samodzielną podstawą nabycia lub utraty prawa podmiotowego, ostatecznie rozstrzygnięty w ten sposób, iż uznano, że przepis art. 5 k.c. nie może być samodzielną podstawą nabycia czy utraty prawa podmiotowego, a jego celem jest jedynie takie ograniczenie jego wykonywania, aby nie zostały naruszone: społeczno-gospodarcze przeznaczenie tego prawa i zasady współżycia społecznego. Wiele z tych kontrowersji prawdopodobnie nie powstałoby, gdyby zwrócono uwagę na rolę tych przepisów w procesie interpretacji pozostałych norm prawa cywilnego. Skoro wyznaczają one sposób rozumienia pozostałych norm prawa cywilnego wprowadzając do ich treści istotny czynnik pozaprawny — zasady współżycia społecznego, to mają one jedynie charakter subsydiarny, a nie decydujący w rozstrzyganiu o prawach podmiotowych stron. Są jednocześnie elementem korygującym znaczenie innych norm, nie zaś uchylającym ich moc wiążącą.

19. Omówiona rola norm o charakterze „odesłań ogólnych” w procesie stosowania prawa, jak też charakter zawartego w nich odesłania do zasad współżycia społecznego, przemawiają za przyjęciem przez orzecznictwo, w przeważającej ilości rozstrzygnięć w zakresie prawa cywilnego, wartości postulowanych przez normatywne, dynamiczne teorie wykładni (dyrektywy interpretacyjne nakazują uwzględniać aktualnie istniejące zasady współżycia społecznego). Zapewnia to sprawne realizowanie założonej przez prawodawcę funkcji prawa cywilnego, które w wielu przypadkach w sposób ramowy określa prawa i obowiązki stron, pozostawiając ich konkretyzację bądź samym adresatom norm prawnych, bądź sędziom w procesie stosowania prawa.

20. Przedstawione rozważania — jak już pisałam na wstępie — są częścią ogólnych analiz na temat konstrukcji klauzuli generalnej. Wnioskiem z nich wypływającym jest stwierdzenie, iż klauzule generalne, a w konkretnym przypadku pewna ich grupa — przepisy odsyłające do zasad współżycia społecznego, nie są funkcjonalnie jednorodne z punktu widzenia formułowania decyzji stosowania prawa. Stanowi to podstawę do przeformułowania dotychczasowych definicji tej instytucji oraz ponownego określenia konstrukcji klauzuli generalnej.

*Krystyna Wójcik*APPLICATION OF RULES REFERRING TO PRINCIPLES
OF HUMAN RELATIONS

The author considers the problems of application of rules referring to principles of human relations in the process of passing judicial decisions, as a kind of general provision, admitting it may be the basis of a proper formulation of theoretical structure of the institution.

The starting point for the analysis is differentiation of the group of rules referring to principles of human relations, basing upon the typology proposed by J. Wróblewski, into those including „general reference” and those including „particular reference”. Basing upon the assumed differentiation the author considers the role and place of separate rules referring to principles of human relations in the process of interpretation leading to formulation of „rule of decision”.

The conclusion is that the rules of the character of „general reference” influence, in a certain way, the significance and meaning of „ordinary” legal norms, i.e. those which do not include any reference to principles of human relations, through the introduction of that element. The adaptation by the law-maker of such a solution is the result of certain assumptions as to the way of reflecting the current moral values in the system of existing law. At the same time, basing upon the role of the discussed group of legal rules as the leading one in interpretation of „ordinary” norms of civil law, it can be stated that the norms formulated upon those rules work as the interpretation directions. Such a look at the rules referring to the principles of human relations helps to eliminate several doubts arising in the civil law doctrine, connected with the application of some general provisions, particularly Art. 5 of the Civil Code. The values postulated by the normative dynamic theory of interpretation find their reflection in the greater part of judicial decisions in civil law.

thum. LL

